

Zdzisław Kupisiński SVD

Katedra Religii i Misjologii
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
ORCID: 0000-0003-4775-278X

Obrazy eschatologiczne w ludowych pieśniach pogrzebowych w Opoczyńskim*

Eschatological images in folk funeral songs in the Opoczno region

Abstract: The article was based on the ethnographic field research on funeral rites in the Opoczno Region conducted by the author, and the literature of the subject. The elaboration presents visions of heaven, purgatory and hell described in funeral songs. Songs do not only depict the state of a soul in heaven (joy and eternal happiness with God), but they also present soul's vision in purgatory (a period of purification and preparation for entering heaven accompanied by suffering), and in hell (a place of despair, sadness and condemnation for eternity, freely chosen by a soul not wanting to convert and ask God for mercy). Singing funerary songs at funeral ceremonies were meant not only to accompany the deceased "on the final path of life" and escort him or her to "the other world", but they also became an opportunity for the participants to reflect on their own death and possibly correct their own actions to avoid eternal damnation.

Key words: death, soul, heaven, purgatory, hell, folk beliefs

Słowa kluczowe: śmierć, dusza, niebo, czyściec, piekło, wierzenia ludowe

Człowiek, jako istota rozumna, nie tylko poznaje otaczającą go rzeczywistość, ale też w swym myśleniu przekracza granice śmierci i stara się odpowiedzieć na frapujące go pytania eschatologiczne. W teologii dziedziną wiedzy, która zajmuje się przyszłymi dziejami, rzeczami ostatecznymi to eschato-

* Brak źródeł finansowania; artykuł powstał na podstawie badań prowadzonych w ramach pracy własnej.

logia¹. W nowożytnej zachodniej cywilizacji próbuje się odsunąć myśl o końcu ludzkiego życia, ukryć go jako coś wstydlivego i przykrego, zwłaszcza w dobie współczesnych osiągnięć nauk medycznych. Kraje rozwinięte cechuje troska o jak największy sukces ekonomiczny, przez co człowiek bardziej koncentruje się na posiadaniu dóbr materialnych niż na zabieganiu o doskonalenie własnej osobowości. W pogoni za środkami konsumpcyjnymi, zaabsorbowani wzrastającym dobrobytem nie chcemy myśleć o własnej śmierci i o życiu po „tamtej stronie”. Odnosi się wrażenie, że współczesny człowiek uwierzył we własną nieśmiertelność, wbrew oczywistości, jaką jest koniec doczesnej egzystencji czekający każdy ziemski organizm².

Mieszkańcy Opoczyńskiego to w większości katolicy, którzy koncepcję życia pozagrobowego mają ukształtowaną przez teologię oraz nauczanie Kościoła. Od początków chrześcijaństwa losy człowieka po śmierci wyobrażano sobie zgodnie z koncepcją dualizmu antropologicznego, jako rozłączenie duszy od ciała i przejście do duchowego bytu. Nie wszyscy jednak tak jednoznacznie ją rozumieli, dlatego na wyobrażenia ludowe dotyczące życia pozagrobowego złożyły się odniesienia do czasów przedchrześcijańskiego substratu kulturowego. Obok pojęć nawiązujących do nauki ojców Kościoła występowały wierzenia sięgające korzeniami prasłowiańskiej kultury, które dopiero wraz z upływem czasu otrzymały nową interpretację. Do tych pozostałości dawnych wierzeń należą wyobrażenia duszy, zgodnie z którymi jest ona niewidzialna, ale posiada cechy zmarłego człowieka i przejawia jego potrzeby³.

Wśród mieszkańców Opoczyńskiego powszechna jest wiara w życie pozagrobowe, stąd wokół wyobrażeń „tamtego świata” powstało wiele wierzeń i przesądów ukazujących wizję pośmiertnej rzeczywistości, w której „umieszczani są” zmarli. Na ogół wierzenia te zostały ukształtowane przez religię i kulturę charakterystyczne dla danej społeczności. W podjętym temacie interesuje nas obraz eschatologiczny zaświatów przedstawiony w ludowych pieśniach pogrzebowych, który uformował się w głęboko zakorzenionej w ludowej tradycji wizji świata i człowieka, ale opiera się na motywach zaczerpniętych z nauki i refleksji chrześcijańskiej. Wiele pieśni pogrzebowych zostało utrwalonych w rękopisach,

¹ H. ZIMOŃ: *Eschatologia. Encyklopedia katolicka*. T. 4. Red. R. ŁUKASZYK, L. BIENKOWSKI, F. GRYGLEWICZ. Lublin 1983, kol. 1105; W. GRANAT: *Eschatologia*. W: *Katolicyzm A-Z*. Red. ks. Z. PAWŁAK. Poznań 1982, s. 98–99; E. PRZYBYŚ: *Eschatologia*. W: *Religia. Encyklopedia PWN*. T. 3. Red. T. GADACZ, B. MILERSKI. Warszawa 2001, s. 435–436; S. MĘDAŁA. *Eschatologia biblijna*. W: *ibidem*, s. 436–441.

² Z. KUPISIŃSKI SVD: *Śmierć jako wydarzenie eschatyczne. Zwyczaje, obrzędy i wierzenia pogrzebowe oraz zaduszkowe mieszkańców regionu opoczyńskiego i radomskiego*. Lublin 2007, s. 13; J. MAKSELON: *Fatum czy szansa? Postawy wobec własnej śmierci*. W: *Śmierć i wiara w życie pośmiertne w świetle nauk przyrodniczych i humanistycznych*. Red. M. MACHINEK. Olsztyn 2003, s. 36–41; K. WIECZOREK: *Bycie-ku-śmierci? Śmierć we współczesnej filozofii*. W: *ibidem*, s. 210–212.

³ M. JAGODZIŃSKI: *Jak dziś mówić o sądzie*. „*Studia Theologica Varsaviensia*” 2004 (R. 42), nr 2, s. 27–41; L. PEŁKA: *Śladami pierwszych wierzeń*. Warszawa 1968, s. 44–50.

przekazywano je z pokolenia na pokolenie i śpiewano podczas obrzędów pogrzebowych⁴.

Zasadniczą bazę źródłową w niniejszym artykule stanowią materiały uzyskane metodą etnograficznych badań terenowych – dotyczących obrzędowości dorocznej, przeprowadzonych przez autora w regionie opoczyńskim w latach 1980–1983 (84 dni pracy w terenie) oraz 1990–1993 (189 dni), a także poświęconych wyłącznie zwyczajom, obrędom oraz wierzeniom zaduszkowym i pogrzebowym, o zakresie eksploracji poszerzonym o region radomski i obejmujących lata 1995–2005 (414 dni). W opracowaniu zagadnienia materiał źródłowy stanowiły także odręcznie zapisane modlitwy i pieśni pogrzebowe. Skorzystano również z literatury etnologicznej i teologicznej, wykorzystując przy tym metodę porównawczą, która okazała się niezbędna do konfrontacji zebranego materiału z danymi zgromadzonymi w innych regionach Polski. Natomiast metoda teologiczna pozwoliła przeanalizować zebrany materiał faktograficzny i rozpatrzyć go w świetle Starego i Nowego Testamentu, gdyż mieszkańcy badanego terenu na co dzień żyli nauczaniem Kościoła, które stanowiło dla nich *credo* dnia codziennego i źródło nadziei na życie po śmierci. Artykuł składa się z trzech części, w których zostały przedstawione ludowe obrazy nieba, czyśćca i piekła.

Niebo

W wyobraźni ludowej śmierć zmienia ontologiczny status człowieka, gdyż w momencie odejścia z tego świata staje się on „tchnieniem”, duchem, który dołącza do osób bliskich mu za życia, a które wyprzedziły go na drodze prowadzącej do wieczności. Inspirację do formułowania wizji eschatologicznej mieszkańcy badanego terenu czerpali z barwnych obrazów ukazujących wątki biblijne odnoszące się do losów duszy po śmierci, z opisów biblijnych czy nauki Kościoła, a przekazywanych przez kaznodziejów, misjonarzy podczas rekolekcji parafialnych czy misji. Kazania o tej tematyce pobudzały wyobraźnię ludu, niemal w detalach było w nich opisywane życie pozagrobowe, począwszy od sądu szczegółowego, który dokonuje się zaraz po śmierci. W zależności od jakości ziemskiego życia, dobrych uczynków człowieka dusza zostaje osądzona, bo moment śmierci odsłania prawdę o życiu ludzkim. Według wyroku tego sądu dusza może znaleźć się w niebie, czyśćcu lub piekle⁵.

⁴ Z. KUPISIŃSKI SVD: *Śmierć jako wydarzenie eschatyczne...*, s. 72. O Sądzie Ostatecznym zob. w: *Katechizm Kościoła Katolickiego*. Poznań 2012, nr 1038–1040.

⁵ Zob. Z. KUPISIŃSKI SVD: *Śmierć jako wydarzenie eschatyczne...*, s. 73–75; IDEM: *Śmierć jako kontynuacja życia*. „Roczniki Teologiczne” 2008 (R. 55), z. 9, s. 150; J. PERSZON: *Na brzegu życia i śmierci. Zwyczaje, obrzędy oraz wierzenia pogrzebowe i zaduszkowe na Kaszubach*. Lublin 1999, s. 25–27; por. w innych kulturach: G. MINOIS: *Sąd nad zmarłymi*. Przeł. S. PIŁASZEWICZ.

Mieszkańcy Opoczyńskiego wskazują, że dusze tych, którzy za życia żarliwie modlili się do Boga, aby być z nim w niebie, mają nadzieję, że będą oglądać go „twarzą w twarz”. Eschatologiczny optymizm oparty jest na wierze w to, że Chrystus przywróci kości złożone w grobach do życia. Tchnie w nie swojego ducha i je ożywi. Po przekroczeniu „bramy śmierci” spodziewają się osiągnięcia stanu wiecznej radości i szczęśliwości. Zdaniem respondentów przebywanie w niebie zapewni szlachetne życie z „bagażem” dobrych uczynków oraz miłosierdzie Boga. Ludową wizję nieba przedstawiają słowa pieśni *Na cmentarzu mieszkać będą*:

Tam kwitną róże z liliją,
Tam niezwiędłe wianki wiją,
Z barankiem się cieszyć mają,
Bo bez grzechu umierają.

Idę do mego Jezusa,
W Nim się cieszy moja dusza,
Z ciałem moim rozwiązana,
Do Aniołów przyrównana⁶.

Plecione wianki symbolizują triumf i chwałę, są one przygotowane dla tych, którzy znajdują się w niebie, co nawiązuje do słów listu św. Piotra Apostoła: „Kiedy zaś objawi się Najwyższy Pasterz, otrzymacie niewiędnący wieniec chwały” (1 P 5, 4)⁷. Niebo opisane w ludowych pieśniach przedstawia pierwotny raj, bo czasy eschatologiczne wiążą się z odnowieniem całego kosmosu. W warunkach ziemskich potrzeba odpowiedniej pory roku, aby kwitły sezonowe kwiaty i można było z nich pleść wianki dla Baranka, natomiast w niebie będą one kwitły nieustannie, nie podlegając procesom zmieniającym ich wygląd, zachowując swoją świeżość⁸.

W: *Encyklopedia religii świata*. T. 2: *Zagadnienia problemowe*. Red. F. LENOIR et al. Warszawa 2002, s. 1913 i nn.

⁶ Cyt. za: Z. KUPISIŃSKI SVD: *Śmierć jako wydarzenie eschatyczne...*, s. 97; zob. też IDEM: *Śmierć w tradycji ludowej regionu opoczyńskiego i radomskiego*. „Roczniki Teologiczne” 2007 (R. 54), z. 9, s. 132 nn.

⁷ Do symboliki wieńca odwołuje się wiele ewangelicznych perykop: „Błogosławiony mąż, który wytrwa w pokusie, gdy bowiem zostanie poddany próbie, otrzyma wieniec życia, obiecany przez Pana tym, którzy Go miłują” (Jk 1,12); „Bądź wierny aż do śmierci, a dam ci wieniec życia” (Ap 2,10); „Przyjdę niebawem; trzymaj, co masz, by nikt twego wieńca nie zabrał” (Ap 3,11). Wszystkie cytaty z Pisma Świętego pochodzą z wydania: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*. Oprac. zespół biblistów polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich. [Red. A. JANKOWSKI, L. STACHOWIAK, K. ROMANIUK. Przeł. W. BOROWSKI et al.]. Poznań–Warszawa 1980. Zob. też: W. KOPALIŃSKI: *Słownik symboli*. Warszawa 1990, s. 161–163; M. LURKER: *Słownik obrazów i symboli biblijnych*. Przeł. bp K. ROMANIUK. Poznań 1989, s. 260 i nn.

⁸ D. FORSNER: *Świat symboliki chrześcijańskiej*. Przeł. i oprac. W. ZAKRZEWSKA, P. PACHCIAREK, R. TURZYŃSKI. Warszawa 1990, s. 435 i nn.; Z. KUPISIŃSKI SVD: *Śmierć jako wydarzenie eschatyczne...*, s. 98.

Obraz nieba opisuje jedna z respondentek, powołując się na swój sen: „We śnie przyszedł do mnie wiele razy i rozmawiał ze mną mój zmarły mąż. Pokazywał mi raj i jakie tam były piękne drzewa, jasna zieleń, jabłuszka, jak lakierowane, jak bombki na choince. On mówił, że jest specem w zrywaniu jabłek. On mi zaznaczył, abym żadnego jabłuszka nie skaleczyła. Niebo tam jest błękitne, o wiele piękniejsze niż nasze, tak samo kwiaty. Widziałam tam tylko męża, innych nie widziałam. Mąż mówił, że jest mu tutaj bardzo dobrze”⁹.

Przebywanie w niebie to niczym obecność na weselnej uczcie, na którą należy przybyć ubranym w świąteczny strój. Odziani w białe szaty to ci, którzy zachowali w życiu stan wewnętrznej czystości, oraz zmarłe małe dzieci. Przedstawia to pieśń *Żegnam was, mili rodzice*:

Już z nędznego świata idę,
Nie doznałem zrad Jego,
Prosto tam na gody przyjdę,
Do Baranka czystego.

W białej szacie otrzymanej,
Przy chrzcie świętym w kościele,
Żadnym grzechem nie zmazanej,
Zasiądę na wesele¹⁰.

Mieszkańcy badanego terenu niebo wyobrażają sobie jako przebywanie z Bogiem w „światłości wiekuistej”, w „domu Ojca”, stanie wiecznej radości i szczęśliwości. Tekst pieśni *O rodzice ukochani* wskazuje duszę, którą do nieba zanieśli aniołowie i wraz z nimi wyśpiewuje ona hymny pochwalne na cześć Boga:

Tam z anielskimi chórami,
Śpiewa między niebianami,
Święty, Święty, zawsze Święty,
W majestacie niepojęty¹¹.

Wieczną radość oraz trwanie bez smutku i płaczu przedstawia pieśń *Opuszczam matkę, ojca mego*:

⁹ Wg informacji J.S. z Tadeuszowa. Zob. też: Z. KUPISIŃSKI SVD: *Śmierć jako wydarzenie eschatyczne...*, s. 98; IDEM: *Wielki post i Wielkanoc w regionie opoczyńskim. Studium religijności ludowej*. Warszawa 2000, s. 38; B. NADOLSKI: *Liturgika. T. 2: Liturgia i czas*. Poznań 1991, s. 81.

¹⁰ Z. KUPISIŃSKI SVD: *Śmierć jako wydarzenie eschatyczne...*, s. 99. Wg informacji m.in. T.K., S.Z., H.P. z Białaczowa; F.K., S.W. z Parczowa; A.K., T.P. ze Straszowej Woli; B.K., S.G., A.G. z Wygnanowa; J.S. ze Studzianny; J.S., P.M. z Topolic. Zob. też M. LURKER: *Słownik obrazów i symboli religijnych...*, s. 42 i nn.

¹¹ Z. KUPISIŃSKI SVD: *Śmierć jako wydarzenie eschatyczne...*, s. 582; zob. też M. ZOWCZAK: *Biblia ludowa. Interpretacja wątków biblijnych w kulturze polskiej*. Wrocław 2000, s. 450.

Idę do Ojca niebieskiego,
Nie płaczcie rodzice mili.

[...]

Dziedziczę już owe radości,
Których język nie określi.

Cieszę się z onej szczęśliwości,
Która nie powstała z myśli.

Której oko nie widziało,
Ucho ludzkie nie słyszało.

Nie słyhać o żadnej potrzebie,
O smutku, płaczu, boleści,

Choroby, śmierci nie masz w niebie,
Tam się sama radość mieści.

Która nigdy nie ustanie,
Z której się cieszą niebianie¹².

Dla mieszkańców badanego terenu, wierzących i praktykujących katolików, dobre życie jest gwarantem spotkania ze zmarłych Chrystusem w niebie, a także z aniołami i wszystkimi świętymi. W tym stanie bytowania człowiek pozostanie zawsze młody, nie będzie już ulegał procesom starzenia się, przemijania, zapanuje dla niego ciągle „teraz”. Stan ten nazywają „domem Ojca”, „uczta weselną” (podczas której zasiadającym do stołu będzie usługiwał Chrystus), natomiast najczęściej stosowane określenie to „niebo”.

Czyściec

Według nauki Kościoła katolickiego czyścem nazywa się miejsce, gdzie dusze zmarłych w grzechach powszednich lub bez zadośćuczynienia na ziemi za grzechy odpuszczone cierpią, aż się całkowicie wypłacą sprawiedliwości Bożej. Kara w czyśccu jest dwojaka – dusze pozbawione są widzenia Boga oraz cierpią męki fizyczne i moralne. Zgodnie z Katechizmem Kościoła Katolickiego w czyśc-cu, określonym jako „ogień oczyszczający”, następuje końcowe oczyszczenie człowieka¹³. Wskazuje się, że miejsca i okresu trwania tego stanu nie można określić,

¹² Z. KUPISIŃSKI SVD: *Śmierć jako wydarzenie eschatyczne...*, s. 586.

¹³ K. STRZELECKA: *Czyściec*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 3. Red. R. ŁUKASZYK, L. BIEŃKOWSKI, F. GRYGLEWICZ. Lublin 1979, kol. 939–942; W. GRANAT: *Czyściec*. W: *Katolicyzm A–Z*. Red. ks. Z. PAWLAK. Poznań 1982, s. 71 i nn.; *Katechizm Kościoła Katolickiego...*, nr 1030–1032, 1472.

a dla opisu tego miejsca i stanu ostatecznego oczyszczenia przyjęto w Kościele łacińskie słowo *purgatorium*.

Indagowani umieszczają czyściec pomiędzy piekłem a niebem. Wiedzę o tym stanie czy losie duszy po śmierci czerpią z nauki Kościoła. Jest to stan przejściowy dla tych, którzy umarli w łasce i przyjaźni z Bogiem, ale jeszcze muszą się zrehabilitować, aby przebywać z Bogiem w niebie. Wszelkie winy popełnione za życia trzeba odpokutować, bo tego wymaga Boża sprawiedliwość. Jeśli człowiek nie zdążył sam siebie oczyścić, wtedy w bolesnym procesie dojrzewania uwalnia się od wszelkiej skazy. Bóg w nieskończonym miłosierdziu daje człowiekowi możliwość uzyskania przebaczenia nawet i w przyszłym życiu, jeśli człowiek wyrazi taką potrzebę¹⁴.

Stan czyścica i proces oczyszczania się z grzechów respondentci zwykle nazywają ogniem czyścowym. W potocznym rozumieniu wśród respondentów pojęcie ognia często kojarzone jest z sądem ostatecznym, czyścem i ogniem piekielnym. Ponadto pod postacią ognia objawia się Bóg. On jest światłem, które oświeca i ogrzewa, oraz ogniem, który spala wszystko, co nieczyste¹⁵.

W literaturze ludowej czyściec, jako miejsce oczyszczenia pokutującej duszy, ukazuje starożytna pieśń ludowa, znajdująca się we wrocławskim zapisku z 1419 roku *Dusza z ciała wyleciała*:

Dusza z ciała wyleciała,
Na zielonej łące stała,
Stawszy silno, barzo rzewno zapłakała.
Knie przyszedł święty Piotr a rzeknący:
„Czemu, dusza, rzewno płaczesz?” –
Ona rzekła:
„Nie wola mi rzewno płakać.
A ja nie wiem, kam się podziać?”
Rzekł święty Piotr jej: „Pójdź duszo moja miła,
Powiodę cię do rajskiego, do królestwa niebieskiego”¹⁶.

Nieznany autor przedstawia lament duszy, która nie przebywa jeszcze w niebie, a znajduje się płacząca na zielonej łące. Wielu autorów w obrazie zielonej łąki

¹⁴ S. GRZYBEK: *Wiem, komu zawierzyłem. Katechizm dla dorosłych*. Olsztyn 1985, s. 380; K. STRZELECKA: *Czyściec...*, kol. 929 i nn.; W. GRANAT: *Czyściec...*, s. 71 i nn. Wg informacji m.in. J.Ch. z Petrykóz; J.M., H.K. z Zakrzowa; H.P., S.Z. z Białaczowa; A.B., S.B., R.W. z Drzewicy; A.M., W.W. z Falkowa; F.K., W.B. z Parczówka; T.G., J.W. z Sitowej.

¹⁵ J. PERSZON: *Na brzegu życia i śmierci...*, s. 88–95; A. SKWIERCZYŃSKI: *Miłość oczyszczająca. Współczesna interpretacja katolickiej nauki o czyścicu*. Warszawa 1992, s. 60 i nn.; wg informacji m.in. F.K., W.B. z Parczówka; K.C., J.J., S.C. z Ostrowa; R.W., J.G., J.S. z Drzewicy; J.W., A.F. z Żarnowa; T.K., B.P. z Białaczowa; M.W., J.W. z Opoczna; Z.K., A.K. ze Sławna.

¹⁶ Zob. K. BUDZYK: *Szkice i materiały do dziejów literatury staropolskiej*. Warszawa 1955, s. 35; Z. ZIELONKA: „*Dusza z ciała wyleciała...*”. „Punkt po Punkcie” 2002, z. 3, s. 85; Z. KUPISIŃSKI SVD: *Wielki post i Wielkanoc w regionie opoczyńskim...*, s. 107 i nn.

postrzega symbol czyścica jako miejsca przejściowego, z którego można dostać się do upragnionego przez dusze raj¹⁷.

Respondenci wyobrażają sobie czyściec jako miejsce i stan, gdzie przebywają dusze poddane oczyszczeniu, które dokonuje się w płomieniach ognia, pragnieniu wody („będą pragnąć wody”), a ich największym bólem jest tęsknota za Bogiem. O pomoc w wydobyciu się z tego stanu zwracają się nie tylko do żyjących na ziemi, ale także do przebywających w niebie: Michała Archanioła, Anioła Stróża, Matki Boskiej, świętych. W pieśni *Przez czyścicowe upalenia* czyściec nazywany jest więzieniem, z którego można się wydostać jedynie przez wstawiennictwo Maryi:

Kluczu do nieba zrzadzony
 Więzień w czyścicu utrapiony
 Pragnie przez cię być puszczoney
 Z więzienia w niebieskie strony, – O, Maryjo!

[...]
 Niech przez Twoje przyczynienie
 Gasną czyścicowe płomienie, – O, Maryjo!¹⁸.

Wierni proszą miłosiernego Boga, aby wydobył z czyścica przebywające tam dusze:

Wspomnij Jezu na Twe rany,
 Dla dusz tych ukrzyżowany,

I dźwignij je zranionymi,
 Z czyścica, rękami swoimi!¹⁹.

Obraz czyścica to cierpienia duszy oczyszczającej się w „płomieniach ognia”, tęsknocie za oglądaniem Boga. Dusza taka porównywana jest do utrapionego więźnia, a wyzwolić ją może tylko miłosierny Chrystus, do którego żyjący zanoszą swe modlitwy bezpośrednio albo wzywają wstawiennictwa świętych.

¹⁷ Z. KUPISIŃSKI SVD: *Śmierć jako wydarzenie eschatyczne...*, s. 314 i nn.; K. WYKA: „Dusza z ciała wyleciała...”. W: *Literatura – Komparatystyka – Folklor. Księga poświęcona Julianowi Krzyżanowskiemu*. Red. M. BOKSZCZANIN, S. FRYBES, E. JANKOWSKI. Warszawa 1968, s. 624; T. MICHAŁOWSKA: „Dusza z ciała wyleciała”: *próba interpretacji*. „Pamiętnik Literacki. Czasopismo Kwartalne Poświęcone Historii i Krytyce Literackiej Polskiej” 1989 (R. 80), z. 2, s. 15, 21.

¹⁸ Z. KUPISIŃSKI SVD: *Śmierć jako wydarzenie eschatyczne...*, s. 94.

¹⁹ Ibidem, s. 94; wg informacji m.in. F.K., W.B. z Parczówka; K.C., J.J., S.C. z Ostrowa; J.W., A.F. z Żarnowa; T.K., B.P. z Białaczowa; M.W., J.W. z Opoczna; Z.W., S.G. z Woli Załęznej; F.D., M.W. z Bielowic; W.S. z Libiszowa.

Piekło

Nauczanie Kościoła mówi o istnieniu piekła i jego wieczności. Jezus często obrazowo podkreśla „gehennę ognia nieugaszonego” dla tych, którzy do końca swego życia odrzucają wiarę i nawrócenie. „Jeśli więc prawe twoje oko jest ci powodem do grzechu, wyłup je i odrzuć od siebie. Lepiej bowiem jest dla ciebie, gdy zginie jeden z twoich członków, niż żeby całe twoje ciało miało być wrzucione do piekła” (Mt 5, 29); „I wrzucą ich w piec rozpalony; tam będzie płacz i zgrzytanie zębów” (Mt 13, 42); „Idźcie precz ode Mnie, przekłęci, w ogień wieczny!” (Mt 25, 41). Katechizm Kościoła Katolickiego poucza: „Umrzeć w grzechu śmiertelnym, nie żałując za niego i nie przyjmując miłosiernej miłości Boga, oznacza pozostać z wolnego naszego wyboru na zawsze oddzielonym od Niego. Ten stan ostatecznego samowykluczenia z jedności z Bogiem i świętymi określa się słowem »piekło«” (KKK 1034).

W wyobrażeniach piekła respondenci podkreślają, że potępione dusze przebywają w ogniu, „smażąc się w dzień i w nocy”, odczuwają pragnienie „napicia się wody, aby się ochłodzić”, „smażą się w kotle ze smołą”. Pobyt tych dusz w piekle jest nieodwracalny, „wybrali szatana, potępienie, sami się tam skazali”. Wiele z powyższych obrazów zaczerpniętych jest z biblijnych opisów oraz wizji dusz ukazujących się we śnie niektórym żyjącym osobom, co stawało się inspiracją do kreowania własnego eschatologicznego świata²⁰. Żal za znieważanie Boga i konsekwencje takiego czynu oddają słowa pieśni *Lament serca skruszonego*:

Kto da oczom łez obfite rzeki,
Trzeba bowiem płakać całe wieki,
Żem wiecznego Boga mego
Za chwile czasu marnego,
Ja, grzesznik zapamiętały,
Pana wiekuistej chwały,
Śmiał obrażać²¹.

Dusze przebywające w piekle żałują swego ziemskiego postępowania, gdyż w obliczu wieczności były to tylko ulotne chwile radości. Z mąk piekielnych dusza nie jest w stanie sama się wybawić i nadzieję może pokładać jedynie w miłosierdziu Bożym, co także zostało ukazane w pieśni *Lament serca skruszonego*:

O! Nad wieczność i ogień piekielny,
Strasliwszyś mi jest grzechu śmiertelny!
Zadość Tobie nie uczynię,
W onej strasliwej dolinie

²⁰ Z. KUPISIŃSKI SVD: *Śmierć jako wydarzenie eschatyczne...*, s. 105; J. PERSZON: *Na brzegu życia i śmierci...*, s. 103–107; S. BYLIŃA: *Człowiek i zaświaty. Wizje kar pośmiertnych w Polsce średniowiecznej*. Warszawa 1992, s. 88 i nn.

²¹ Z. KUPISIŃSKI SVD: *Śmierć jako wydarzenie eschatyczne...*, s. 106.

Chyba dla krwi Syna swego
 Opuści dług grzechu mego
 Bóg łaskawy. Amen²².

Metaforyczny obraz przebywania w ogniu piekielnym dostrzec można w pieśni *W dzień ostateczny*, w której zawarto opis sądu ostatecznego i ogłoszenia przez Boga wyroku: „Stawiwszy dobrych po prawym swym boku, złych po lewicy, i tak ostateczny da wyrok wieczny”. Przedstawiony w niej obraz ognia jest nie tylko symbolem, ale i rzeczywistym wymiarem, w którego płomieniach znajdzie się dusza:

Żli zaś usłyszą głos gromu strasznego,
 Idźcie, przekłęci, do ognia wiecznego,
 Który od wieków czartu zgotowany
 Wam teraz dany²³.

Pieśń ta pełni również funkcję napominającą, gdyż słowa ostatnich dwóch zwrotek stanowią zobowiązanie do wyciągnięcia właściwych wniosków i codziennej troski o podążanie drogą, która nie zawiedzie człowieka do piekła:

I któż nie zadrży przed Twym gniewem, Panie.
 Widząc tak ciężkie grzesznych ukaranie:
 Przeto stanowią zawsze być gotowy
 Na sąd surowy.

Już nie opuszczę odtąd dnia żadnego,
 Bym nie roztrząsał sumienia własnego:
 A skoro się w nim jaki grzech ukaże,
 Przez spowiedź zmażę²⁴.

Piekło w wierzeniach ludowych obrazowo bywa przedstawiane jako „ogień wieczny”, a nieodłącznym elementem piekielnej egzystencji jest cierpienie fizyczne i duchowe. Wieczną rozłąkę duszy z Bogiem i świętymi będą cierpieć ci, którzy umarli w stanie grzechu śmiertelnego. Bóg pragnie, aby wszyscy ludzie zostali zbawieni, i nikogo nie przeznaczają do piekła. Potępienie dokonuje się przez dobrowolne odwrócenie się od Boga i trwanie przy tej decyzji aż do końca życia.

* * *

Mieszkańcy Opoczyńskiego na frapujące ludzkość pytanie, co się dzieje z człowiekiem i jego duszą po śmierci, udzielają odpowiedzi między innymi poprzez teksty pieśni żałobnych śpiewanych przy zmarłym. Stanowią one świadectwo tradycyjnego, ludowego sposobu myślenia o „tamnym świecie”. Śmierć

²² Ibidem.

²³ Ibidem, s. 107.

²⁴ Ibidem, s. 600.

i dalsze losy człowieka są w tych pieśniach ukazane konkretnie, obrazowo, tak by poruszyć wyobraźnię i uczucia wiernych. Narracje eschatologiczne zostały przedstawione według katechizmowego ujęcia problematyki „rzeczy ostatecznych”.

W wyobraźni ludowej po śmierci człowieka jego dusza staje przed Bogiem-Sędzią i dokonuje się sąd szczegółowy nad ziemskim życiem zmarłego. W zależności od jakości ziemskiego życia, dusza trafia do nieba, czyścica lub piekła. Obraz nieba w ludowej obrzędowości jest dość ubogi, uzupełniają go niektóre określenia zawarte w tekstach biblijnych („uczta weselna”, „dom Ojca” itp.). Najistotniejsza okazuje się myśl o duszach przebywających w czyścicu, nadaje ona kierunek wielu modlitwom i pieśniom ludowym. Wizja piekła przywoływana w pieśniach odpowiada w zasadzie biblijnym jego opisom, jako stanu wiecznej kary. Obraz Boga-Sędziego zrównoważony jest poprzez zaprezentowanie go jako z jednej strony surowego i sprawiedliwego, a z drugiej – litościwego Ojca, który skłonny jest okazać miłosierdzie, ilekroć człowiek o to prosi.

Bibliografia

- BUDZYK K.: *Szkiele i materiały do dziejów literatury staropolskiej*. Warszawa 1955.
- BYLINA S.: *Człowiek i zaświaty. Wizje kar pośmiertnych w Polsce średniowiecznej*. Warszawa 1992.
- FORSNER D.: *Świat symboliki chrześcijańskiej*. Przeł. i oprac. W. ZAKRZEWSKA, P. PACHCIAREK, R. TURZYŃSKI. Warszawa 1990.
- GRANAT W.: *Czyściec*. W: *Katolicyzm A-Z*. Red. ks. Z. PAWLAK. Poznań 1982, s. 71-72.
- GRANAT W.: *Eschatologia*. W: *Katolicyzm A-Z*. Red. ks. Z. PAWLAK. Poznań 1982, s. 98-99.
- GRZYBEK S.: *Wiem, komu zawierzylem. Katechizm dla dorosłych*. Olsztyn 1985.
- JAGODZIŃSKI M.: *Jak dziś mówić o sądzie*. „*Studia Theologica Varsaviensia*” 2004 (R. 42), nr 2, s. 27-41.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*. Poznań 2012.
- KOPALIŃSKI W.: *Słownik symboli*. Warszawa 1990.
- KUPISIŃSKI Z., SVD: *Śmierć jako kontynuacja życia*. „*Roczniki Teologiczne*” 2008 (R. 55), z. 9, s. 141-158.
- KUPISIŃSKI Z., SVD: *Śmierć jako wydarzenie eschatyczne. Zwyczaje, obrzędy i wierzenia pogrzebowe oraz zaduszkowe mieszkańców regionu opoczyńskiego i radomskiego*. Lublin 2007.
- KUPISIŃSKI Z., SVD: *Śmierć w tradycji ludowej regionu opoczyńskiego i radomskiego*. „*Roczniki Teologiczne*” 2007 (R. 54), z. 9, s. 121-136.
- KUPISIŃSKI Z., SVD: *Wielki post i Wielkanoc w regionie opoczyńskim. Studium religijności ludowej*. Warszawa 2000.
- LURKER M.: *Słownik obrazów i symboli biblijnych*. Przeł. bp K. ROMANIUK. Poznań 1989.
- MAKSELON J.: *Fatum czy szansa? Postawy wobec własnej śmierci*. W: *Śmierć i wiara w życie pośmiertne w świetle nauk przyrodniczych i humanistycznych*. Red. M. MACHINEK. Olsztyn 2003, s. 31-41.
- MĘDAŁA S.: *Eschatologia biblijna*. W: *Religia. Encyklopedia PWN*. T. 3. Red. T. GADACZ, B. MILERSKI. Warszawa 2001, s. 436-441.
- MICHAŁOWSKA T.: *„Dusza z ciała wyleciała”: próba interpretacji*. „*Pamiętnik Literacki. Czasopismo Kwartalne Poświęcone Historii i Krytyce Literackiej Polskiej*” 1989 (R. 80), z. 2, s. 3-26.
- MINOIS G.: *Sąd nad zmarłymi*. Przeł. S. PIŁASZEWICZ. W: *Encyklopedia religii świata*. T. 2: *Zagadnienia problemowe*. Red. F. LENOIR et al. Warszawa 2002, s. 1912-1921.
- NADOLSKI B.: *Liturgika*. T. 2: *Liturgia i czas*. Poznań 1991.

- PEŁKA L.: *Śladami pierwszych wierzeń*. Warszawa 1968.
- PERSZON J.: *Na brzegu życia i śmierci. Zwyczaje, obrzędy oraz wierzenia pogrzebowe i zaduszkowe na Kaszubach*. Lublin 1999.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Biblia Tysiąclecia*. Oprac. zespół biblistów polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich. [Red. A. JANKOWSKI, L. STACHOWIAK, K. ROMANIUK. Przeł. W. BOROWSKI et al.]. Poznań–Warszawa 1980.
- PRZYBYŚ E.: *Eschatologia*. W: *Religia. Encyklopedia PWN*. T. 3. Red. T. GADACZ, B. MILERSKI. Warszawa 2001, s. 435–436.
- SKWIERCZYŃSKI A.: *Miłość oczyszczająca. Współczesna interpretacja katolickiej nauki o czyścisku*. Warszawa 1992.
- STRZELECKA K.: *Czyścić*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 3. Red. R. ŁUKASZYK, L. BIEŃKOWSKI, F. GRYGLEWICZ. Lublin 1979, kol. 939–942.
- WIECZOREK K.: *Bycie-ku-śmierci? Śmierć we współczesnej filozofii*. W: *Śmierć i wiara w życie pośmiertne w świetle nauk przyrodniczych i humanistycznych*. Red. M. MACHINEK. Olsztyn 2003, s. 207–228.
- WYKA K.: „*Dusza z ciała wyleciała...*”. W: *Literatura – Komparatystyka - Folklor. Księga poświęcona Julianowi Krzyżanowskiemu*. Red. M. BOKSZCZANIN, S. FRYBES, E. JANKOWSKI. Warszawa 1968, s. 614–646.
- ZIELONKA Z.: „*Dusza z ciała wyleciała...*”. „*Punkt po Punkcie*” 2002, z. 3, s. 85–92.
- ZIMOŃ H.: *Eschatologia. Encyklopedia katolicka*. T. 4. Red. R. ŁUKASZYK, L. BIEŃKOWSKI, F. GRYGLEWICZ. Lublin 1983, kol. 1105–1106.
- ZOWCZAK M.: *Biblia ludowa. Interpretacja wątków biblijnych w kulturze polskiej*. Wrocław 2000.